

Fig. 1. Nordborg. Kirken, set fra sydvest.

N. E. 1957

NORDBORG KIRKE

NORDBORG FLÆKKE

Flækken Nordborg har navn efter det østfor beliggende slot, hvor Slesvigbispens Valdemar var fange 1192—97, og som efter opførelsen af Sønderborg slot skal være omdøbt fra Als-borg (eller slot) til Nordborg (Nørborg). Den ved slottet opvoksede bebyggelse kaldtes kun Købing (sml. †kirkeport) og er 1483 nævnt side om side med Tontoft (Tunttoft), betegnelse for en forsvunden bebyggelse, hvis navn er knyttet til kirken¹, men nu næsten fortrængt af flækkens nuværende navn. Byen var af folkeetymologien navngivet efter »S. Anton i Tofte«², dvs. *S. Antonius*, der var kirkens værnehelgen³. Betegnelsen *S. Antonii kirke* benyttedes endnu 1730—32 på et kirkeregnskab⁴. Når Oksbølpræsten Morten Nissen (1676—82) nævner »S. Annæ i Tontofft« (Kirke)⁵, må der enten foreligge en misforståelse eller en sammenblanding med et til *S. Anna* viet alter⁶. Om kirkens forhold i middelalderen vides i øvrigt intet. Ved reformationen kom den under landsherren, fra 1544 kongen⁷, der 1676 overdrog den til hertugen af Pløn⁸. 1729 hjemfaldt den til kongen, der derpå besatte kaldet umiddelbart gennem danske cancelli.

1658 var kirken udsat for betydelig overlast ved de brandenborgske og polske soldaters indfald (jfr. sygekalk p. 2184). Juledag var kun få sognefolk til gudstjeneste »for Kirkens Ruins Skyld«. I en beretning ved sognepræst Chr. Brandt til Fyns biskop 1672, refereret i kirkebogen 1723, fortælles, at »i den Nørborrigske Beleiring, som den Tid var, havde Polakkerne deres Ild i Kirken og opbrændte alle Stolene. Deres Heste førte de ogsaa derind, saa at Sognefolkene imod den Søndag, paa hvilken man kunde holde Gudstjenesten der igjen, maatte rydde Hestemøget ud og staaende bivaane Gudstjenesten...«⁹.

Ifølge et vandresagn¹⁰ blev kirkens grundvold flyttet fra Kirkebjerg til den nuværende plads af noget trolfolk.

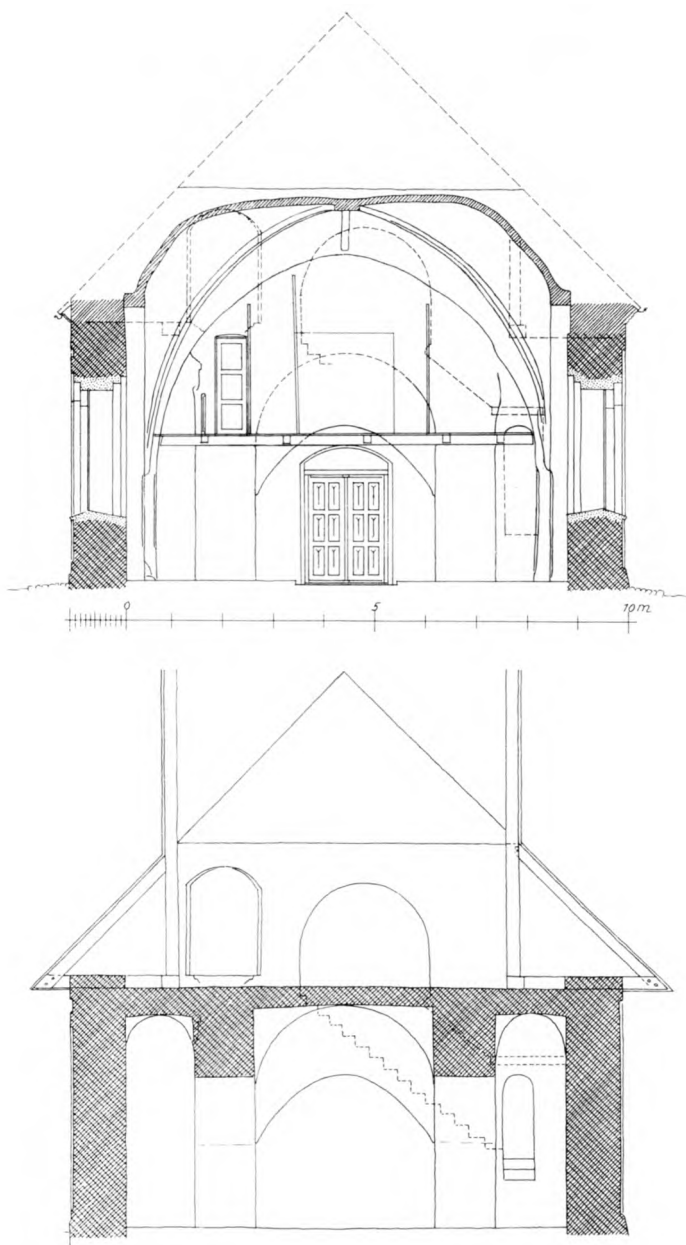

Fig. 2 a—b. Nordborg kirke, a, tværsnit, set mod vest, i den romanske tårnunderdel, der nu indgår som en vestlig, gotisk hvælvet forlængelse af skibet. 1:150. Målt af Palle Friis 1960. b, rekonstruktion (ved El. M.) af det romanske tårns $\ddagger$ hvælv og $\ddagger$ træoverbygning.

Kirken ligger på sydkanten af et bakke­drag, mod den sækning, der fra Nordborg sø løber mod kysten. Kirke­gården­dens ældre del er mod syd, øst og vest he­gnet med en ret høj mur af rå og kløvet kamp i beton, mod nord med et kampestensdige og levende hegn. I en ukløvet sten i østmuren er der indhugget

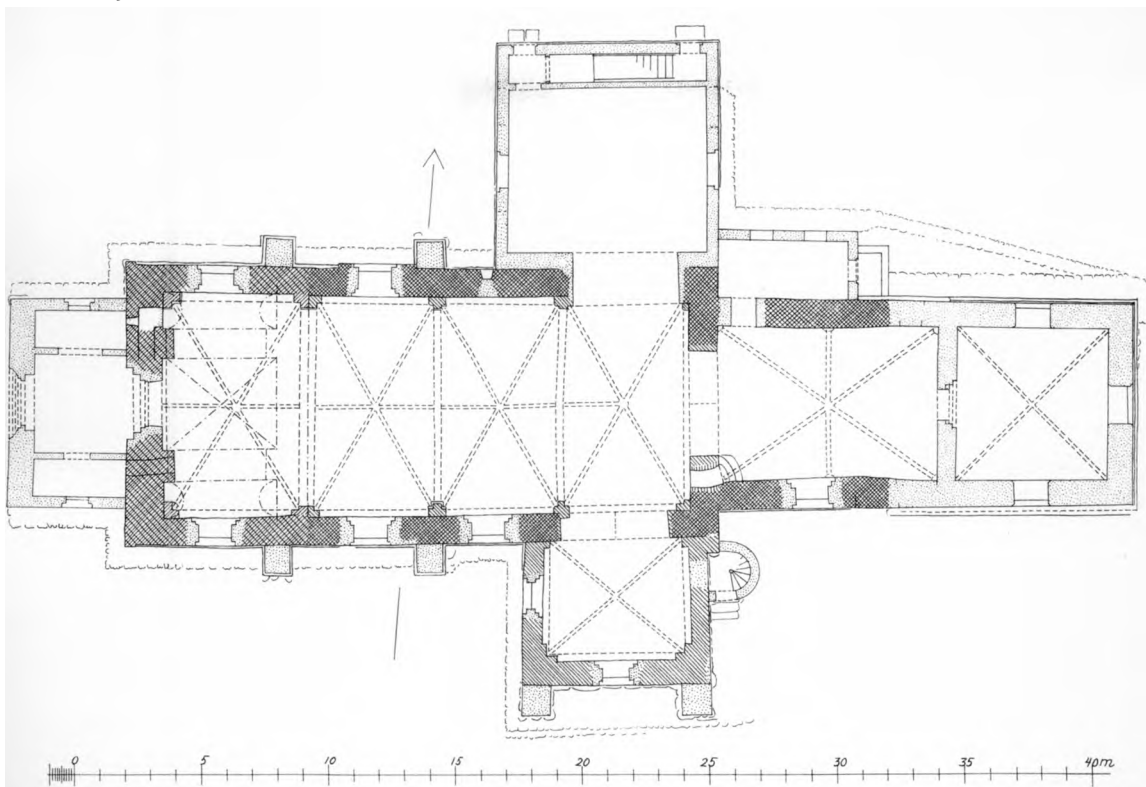

Fig. 3. Nordborg. Plan 1: 300. Målt af H. H. Olrik 1957.

et græsk kors (ca. 7×7 cm). Kirkegården falder i terrasser mod syd og vest; her og imod nordvest er den stærkt udvidet og heget af et lavt kampestensdige med levende hegn. Hovedindgangen er nu i øst, hvor en trappe af granit og piksten, flankeret af jerngelænder og store kastanietræer, fører op ad kirkebakken; låger og porte af jernstænger med spydspids, fra 1873¹¹, mellem granitpiller. Ved kirkebakkens søndre fod er der portfløje af træ mellem piller af kløvet granit.

†*Kirkeporte*. 1690 nævnes Holm-, Pøl- og Købingportene samt en ny til præstegården¹², formentlig anbragt mod henholdsvis vest, øst, syd og nord. Alle synes at have været murede portaler, den store Holmport antagelig med åbninger for fodgængere og kørende, de tre andre små og kun for fodgængere. Nævnte år blev den lille port mod Købing ombygget¹², og 1731 havde den flere gennemgange⁴. I tidens løb forsvandt de murede buer, og pillerne afdækkedes på forskellig vis og blev 1873 erstattet af granitpiller¹¹. — Et †*porthus*, opført 1674 mellem kirke- og præstegård¹², er muligvis identisk med førnævnte præstegårdsport.

†*Kirkeriste* i Holm- og Pølporten er nævnt 1730—1731⁴.

†*Halsjern*, nævnt 1728⁹.

Kirken består af kor (med *†apsis*?), skib og underste stokværk af et lidt yngre tårn i vest, alt fra o. 1200—50, samt to kapeller, et sengotisk på skibets sydside og et fra (1686) 1785 på skibets nordside, korforlængelse og jævnbredt, hertugeligt gravkapel i øst fra 1700, et tårn over sydkapellet fra 1789, med trappehus fra 1882, sakristi på korets nordside og våbenhus i vest fra 1881—82. Forsvundne er to trætårne, eet over den romanske tårnunderdel og eet ved dens vestmur, et våbenhus foran skibets norddør, tre trappehuse og et vindfang. Orienteringen er omtrent solret.

Kor og skib er opført af røde munkesten i munkeskifte over en affaset sokkel i samme materiale; murhøjden er ca. 4,2 m. Skibets nordmur er afsluttet med en rundbuefrise (diameter ca. 40 cm), og det samme har været tilfældet i syd og på koret, men her er frisen enten helt ødelagt eller kun bevaret som fragmenter. Skibets døre sidder i et fremspring, der på sydsiden fremtræder som en lisén og muligvis altid har været det. Af enkeltheder er i øvrigt kun bevaret et efter 1876¹¹ tilmuret vindue i skibets nordmur, og dets placering tyder på, at hver langmur har haft to vinduer; det måler udvendigt 160 × 57 cm, indvendig 106 × 33 cm, og dets issepunkt sidder 36 cm under buefrisen. Kirken har tilsyneladende haft en hvælvet *†apsis*, thi omkring 1604 stod altret ifølge sognepræsten »vnder dem gewellfte alse in einem backoven vnd im düstern«, så det var vanskeligt for ham at læse nogen skrift¹³. Bygningsdelen må senest være fjernet ved korudvidelsen 1700.

Tilføjelser og ændringer. Det med skibet jævnbrede tårn (fig. 2a—b), der kun kan være lidt yngre end kor og skib, er opført af samme materiale, men på en dobbelt affaset ca. 50 cm høj teglstenssokkel, med endelisener og en gesimsfrise af krydsende rundbuer, over afrundede konsoller, i højde med skibets. Alt taler for, at tårnets syd- og nordmur er bevaret i deres fulde højde, således at kun tårnets midterste del har skullet føres højere op. Tårnets forsvundne østmur kan følges i syd og nord, og de to piller indvendig på vestmuren sammenholdt med andre spor viser, at underetagen har været tredelt og dækket af tre hvælv: to øst-vestgående, rundbuede tøndehvælv på hver side af det næsten kvadratiske midtfag, der antagelig har haft grathvælv. De smalle siderum har muligvis stået i forbindelse med midtrummet gennem store arkader, og til skibet må der have været een eller muligvis tre arkader.

Fra det nordre siderums vestende fører en (i 1700'rne(?) tilmuret) trappe, som begynder ca. een meter over nuværende gulv, gennem murlivet og udmunder i sydsiden af en stor, rundbuet niche i næste etage. Trappen har fladbuet loft og får lys gennem en lille glug i vest. Tårnet har nu tag i højde med skibets, og dette har antagelig altid været tilfældet med tårnets smalle siderum, mens den midterste del har været ført op i højden helt svarende til det jævnaldrende tårn i Breklum (Kunstdenkm. Husum, p. 65). På baggrund af

Fig. 4. Nordborg. Ydre, set fra sydvest.

N. E. 1957

de svære buer, som har forbundet tårnets midt- og siderum, måtte man formode, at tårnets opgående dele havde været baseret herpå. Muligvis har dette også været tanken, men det blev anderledes. I den nuværende taggavl, der er samtidig med tårnets underdel, findes foruden den omtalte niche, hvori trappen udmunder, en højere, fladbuet og dørlignende åbning, som er tilmuret efter fjernelsen af det p. 2178 nævnte $\dagger$ træklokketårn, der var bygget op mod gavlen; den rundbuede niche er forskudt lidt mod nord i forhold til gavlens midtakse, og den fladbuede åbning sidder sydfor, umiddelbart over den arkademur, der har skilt tårnets midtfag fra det smalle, søndre fag, hvilket udelukker, at muren kan have været ført op som sydmur i tårnets opgående, midterste del. Umiddelbart syd for åbningens sydside og på tilsvarende plads i gavlens nordre del er der aftryk efter tømrede stole, hver bestående af en vandret, øst-vestgående bjælke, der har hvilet på siderummenes tøndehvælv, og af stolper, som har stået på de vandrette bjælker. Disse stole må have tjent to formål, dels til fastgørelse af stikbjælker og spær i halvtagene over tårnets siderum, dels til opbygning af et $\dagger$ trætårn over tårnunderdelens midtparti. — Eftersom den i vestmuren liggende trappe har givet adgang til tårnets andet stokværk, må den store, fladbuede åbning snarest anses for en hejseluge.

Skibets tre hvælv (samt antagelig et $\dagger$ korhvælv) stammer fra tiden henimod 1500; de to vestligste har seks ribber, det østligste kun fem (antagelig af hensyn til korbuekrucifikset), alle halvsten brede og retkantede; pillerne er affasede.

Tårnets ombygning. Det er uvist, hvornår træ-overbygningen er nedtaget, men da det skete, afløstes den af et $\dagger$ trætårn mod vestgavlen (p. 2178). Kort efter skibets overhvælvning må tårnets østmur og dets tre hvælv være blevet fjernet, således at underetagen kunde inddrages som en vestlig forlængelse af skibet og forsynes med en seksdelt hvælving svarende til de to vestre i skibet. Bygningsafsnittet kaldtes 1847 og 1851 det vestre kapel¹⁴.

Sydka-pellet ud for skibets østende er nævnt (1580) 1604¹⁵. Det er uklart, om tilbygningen er yngre eller ældre end skibets hvælv. Kapellet, der har en spidsbuet arkade til skibet, dækkes af en krydshvælving med retkantede ribber og stærkt bukede kapper. De nuværende vinduer i syd og øst har afløst ældre, og i syd må der en tid have været en dør. 1789 rejstes klokketårnet (p. 2178) oven på kapellets mure.

*Korets forlængelse og det fyrstelige gravkapel fra (1687?)—1700*¹⁶. Det er nævnt p. 2174, at kirken antagelig har haft en apsis; ved gravkapellets opførelse blev den erstattet af en mindre korudvidelse. »Det nye kor«, som forlængelsen kaldtes 1719¹², og det jævnbrede gravkapel fremtræder udvendig uden nogen adskillelse, opført af små, røde og gule teglsten, over en fælles, 135—140 cm høj sokkel af granit og tegl (det øverste skifte affaset, det næstøverste, et rulskifte, afrundet og kraftigt fremspringende). Murene krones af en ret kraftigt fremspringende trægesims, der er ført hen over det romanske kor, med hvilket tilbygningen har fælles, afvalmet tag; over østmurens gesims er der opbygget en lav, blyafdækket trekantgavl, som bryder tagvalmen. I gavlfeltet, og flankeret af jernankerårstallet 17—00, lindes hertug Augusts våben, der sammen med de to støttende løver er anbragt på draperet baggrund, alt skåret i een stor egeplanke, som nu står ubehandlet.

Indvendig er korforlængelsen og gravkapellet skilt ved en 72 cm tyk mur, i hvis midte en fladrundbuet, falset dør, som er den eneste adgang til kapellet. Dette har tre ovale vinduer med en kvartrundstav langs lysningens ydre side, hvor det ovale teglstensstik brydes af fire kilestensformede sandsten, der er anbragt i den lodrette og vandrette midtakse (muligvis et tegn på at tilbygningen oprindeligt har stået i blank mur). Et lignende (tilmuret) vindue er (senere?) indsat i korforlængelsens sydmur, mens der på tilsvarende sted i nord findes en (tilmuret) fladrundbuet dør. Koret og dets forlængelse dækkes af en seksdelt hvælving, gravkapellet af en firdelt, begge med halvrunde ribber, som i kapellet er forsynet med tre langsgående stukrundstave (een på hver side og een i midten); korets ribber udgår fra små, dråbeformede konsoller, og i ribbekrydset er der en lille stukroset.

Fig. 5. Nordborg. Ydre, set fra sydøst.

N. E. 1957

Indtil 1882 (sml. sakristi p. 2178) var korets forlængelse ved en lav bræddewæg med to døre adskilt fra det gamle kor, en ordning, som muligvis var samtidig med forlængelse og gravkapel. Dette korridoragtige rum, der tjente som sakristi til 1882, var ved den førnævnte dør i nordmuren sat i forbindelse med en lang, smal *†bygning* på korets nordside, som rummede trappen til hertugstolen i korets nordvesthjørne (sml. p. 2178).

Døren mellem gravkapel og korforlængelsen tilmuredes 1729¹², og det samme var antagelig tilfældet med kapellets vinduer, eftersom ruder herfra solgtes 1731¹⁴. Endnu 1860 var vinduerne tilmurede¹⁷, men senere blev de genåbnet og forsynet med glasmosaik, som 1940 udskiftedes med klare, blyindfattede ruder (arkitekt Holger Mundt). — 1848 blev der »under den øjeblikkelige situation« givet tilladelse til at opbevare krudt i gravkapellet¹⁸.

Nordkapellet fra 1785. 1686 lånte kirken 400 mk. til det nybyggede kapel (itzige Neue erbaueten Capellen), og året efter solgtes stolestader i kapellet¹²,

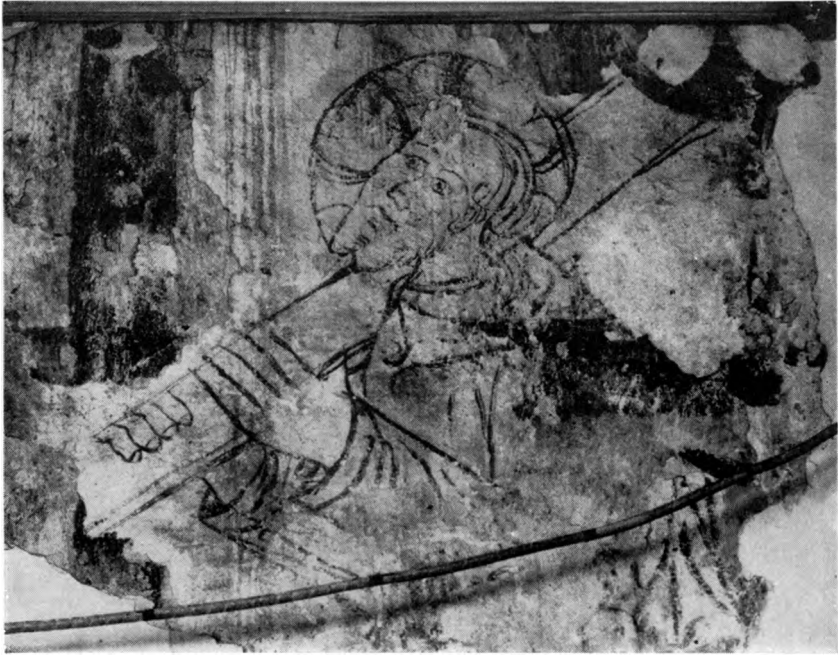
hvis dør man for første gang gik ind ad 20. søndag efter trinitatis 1687 (9. oktober)⁹. Dette *†kapel* var antagelig opført i bindingsværk, thi 1783¹⁹ og 1785²⁰ oplyser forskellige kilder, at brøstfældigheden var så stor, at kapellet måtte nedbrydes til grunden og opføres påny i »brandmur«. Dette arbejde gennemførtes 1785 (sml. jernankerårstal på østmuren) med Carl Ulrich fra Augustenborg som murmester og H. C. Madsen som snedkermester²¹. Den afvalmede tilbygning på en sokkel af råt hugne kvadre fik 1832 seks nye vinduer²², tre i hver langmur; senere reduceredes antallet til to (1880?) og 1940 til eet vindue i hver mur; nordsiden har nu som 1863 to døre²³. — Om en udvendig *†trappe*bygning til pulpituret, se p. 2179.

Klokketårnet (sml. fig. 4—5), der 1788/89²¹ rejstes på sydkapellets mure efter tegning af bygmester Carl Ulrich, Augustenborg, som også udførte arbejdet¹¹, er en direkte afløser af et *†klokketårn* ved kirkens vestgavl (sml. ndf.). Materialet er små, gule sten, og det ene stokværk, hvormed kapellet blev overbygget, hæver sig kun ubetydeligt over skibets tagryg. Stokværket var tidligere tilgængeligt ad en *†fritrappe* gennem en nu tilmuret døråbning i øst. Trætrappen erstattedes 1814/15 af et retkantet, muret *†trappehus*²², der 1882²⁴ blev afløst af det nuværende, halvcirkulære *trappehus* på samme plads. Tårnets svagt opskalkede, tegltækte pyramidetag kronet af et spån- og blytækt lanternespir med vindfløj (p. 2180) er uforandret. Tårnets opførelse forberedtes med rejsning af to støttepiller mod kapellets sydhjørner samt midlertidig fjernelse af kapellets vindfang (p. 2179).

Sakristiet blev 1882 indrettet på korets nordside²⁵ i en smal bygning, der kan indeholde rester af hertugstolens trappehus, som tidligere lå på denne plads (sml. p. 2177). Før 1882 havde sakristiet til huse i et korridoragtigt *†rum* i korforlængelsen²⁶ fra 1700 (p. 2177).

Våbenhuset ved kirkens vestgavl er opført 1881—82²⁴; et kraftigt portalfremspring er senere fjernet. — Det afløste et *†våbenhus* foran skibets norddør; dette må være nedrevet samme år. Det er første gang nævnt 1730¹² og blev 1823 udvidet mod øst med et *†materialhus* på 3 alens bredde²².

Det *†klokketårn*, som indtil 1788 stod ved skibets vestgavl¹¹, var af træ med blyklædt spir og muligvis placeret på en lille, opkastet høj²⁶. Tårnet stod i forbindelse med skibets tagrum gennem den fladbuede, romanske åbning i vestgavlen (p. 2175) og var tilgængeligt ad den romanske tårntrappe. Dette klokketårn har antagelig afløst det ældre *†trætårn* oven på den romanske tårnunderdel (p. 2175). Det er nævnt første gang 1675 og havde da spåntag ligesom 1731¹²; dette tag må ved en reparation 1756, bekostet af madam Hansen i Nordborg, enke efter kirkens forstander⁹, være blevet udskiftet med et af bly. 1788 blev det ramt af et lyn, som forvoldte en nedstyrtning over kirkens tag¹¹ (tagværk p. 2179). Tårnet blev straks nedrevet, og der var planer om i den kommende

J. Raben 1932

Fig. 6. Nordborg. Kalkmaleri på skibets nordvæg, under afdækning (p. 2180).

sommer at påbegynde bygningen af en ny »Glocken-Behåltning«, der skulde være så lav som muligt og med lynafleder på spidsen istedet for vindfløj²⁷. I sagen findes en udateret tegning, signeret af tømrermester Johan Christian Seyffert, der viser et slankt tårn med to spir lanterner, mod kirkens gavl¹¹. Denne tegning må være udkast til et nyt tårn på samme sted; det blev imidlertid opgivet til fordel for tårnet over sydkapellet.

Et *†vindfang*, som midlertidig måtte fjernes på grund af tårnbyggeriet over sydkapellet (p. 2178), har antagelig stået foran en dør i sydkapellets gavl, eftersom skibets syddør synes at være blevet tilmuret 1580¹⁵.

En forfalden *†udbygning*, »hvor Opgangen til Loftet over Nørre Kapellet er«, blev 1830 fornyet i grundmur²²; 1863 var bygningen erstattet af en trappe indvendig i kapellets nordøsthjørne²³.

Et *†material- og ligbårehus* blev efter nedrivning af tårnet i vest (p. 2178) opført på dettes plads og af materialer derfra¹¹; det afløstes 1823 af en tilbygning til et *†våbenhus* i nord.

Tagværkerne over koret og det romanske tårn indeholder en del romanske spær, hvis udstemninger angiver spærfagenes oprindelige typer; over koret har hvert spærfag haft et par korte, lodrette og et par lange, skrå spærstivere samt eet hanebånd, mens de genanvendte spær over tårnets underdel, som må hidrøre fra skibets første tagværk, viser spor efter endnu et par lange, skrå spær-

stivere; disse spærfag er omdannet påny, efter at trætårnet 1788 var styrtet ned på taget¹¹. — Tagværket over skibets tre fag er samtidige med hvælvene, af krydsbåndstype med tre lag hanebånd, af eg og nøje svarende til tagværket over Felsted skib (Åbenrå amt, p. 1876). Korets tagværk er omdannet 1700 og svarer helt til det samtidige, af fyr, over korforlængelse og gravkapel. Nordkapellet er antagelig fra 1785 og sydkapellets helt omdannet og genanvendt i klokketårnet.

Kirken står hvidkalket med rødt tegltag undtagen over kor og gravkapel, hvor der er sortglaserede sten. Ved restaureringen 1940 (arkitekt Holger Mundt) blev der indsat fladbuede, blyindfattede vinduer overalt i kirken.

Vindfløj med kobberhane over kugle, antagelig den hane med årstallet 1721, som blev istandsat 1864²⁸. Nu på tårnet over sydkapellet, hvortil den må være flyttet fra det 1788 nedrevne tårn i vest. En *†*vindfløj, nævnt 1689, er antagelig identisk med den vejrhane på tårnet, som blev istandsat 1718 og udskiftet 1721¹².

KALKMALERIER

I forbindelse med fjernelsen af nordpulpituret 1932 afdækkedes på væggen i skibets østligste fag en række kalkmalerier fra forskellige perioder⁶⁵. 1941 fandtes yderligere en sengotisk bemaling på sydkapellets hvælv, restaureret 1952²⁹.

Fra 1200'ernes slutning stammer et (rødbrunt) indvielseskors (sml. fig. 8) samt et våbenskjold, muligvis hidrørende fra en skjoldefrise, begge indridset i et vådt pudslag og på et meget tyndt hvidtekalklag. Våbenskjoldet, mellem det tilmurede vindue og skjoldbuens nedre del, er skråtstillet og har på grågul bund et modvendt menneskehoved med krone og to store ørenringe, muligvis et hertugvåben. Over skjoldets venstre hjørne et utydeligt hjelmtegn med rødbrunt hjelmklæde og måske et modvendt hoved, bag hvilket og til dels dækket deraf ses et rødbrunt (skrift?)bånd. *Fra o. 1400 eller lidt senere* er et brudstykke af Kristi korsbæring (fig. 6), østligst på nordvæggen. Yngst, *fra 1400'ernes slutning* var på nordvæggen fra bænkehøjde og op til lidt under skjoldbuen bevaret nogle nu overkalkede rester af en billedrække med scener fra Kristi liv, indrammet af vandrette og lodrette, dodenkopfarvede bånd og foroven afsluttet med en palmetfrise; bevaret var brudstykker af korsnedtagelsen, kvinderne ved korset samt svage rester af nadveren.

Fra 1500'ernes første fjerdedel fandtes 1932 en del af en ligeledes overkalket minuskelindskrift over skibets 2. gjordbue fra øst: »... Anno ... peter ly..kt (lyrikt?) heft dit maket«, en mesterindskrift, som måske kan knyttes til udmalingen i sydkapellets hvælv (sml. fig. 7). Denne bemaling er i østkappen, under en sortgrå æselrygsbue, en til Holbøl (Åbenrå amt p. 2012 f.) og Broager (Nybøl hrd.) svarende dommedagsfremstilling, hvor Kristus troner i skyer

Fig. 7. Nordborg. Indre, set mod sydøst.

N. E. 1957

med sværd og lilje, flankeret af svævende trompetengie, Maria og Johannes i forgrunden og til siderne himmelborgen og helvedes port. Over buen en cirkelmedaillon, hvori Johannesørnen; tilsvarende medailloner med de øvrige evangelisters tegn findes i de tre andre kapper, alt omgivet af rødbrunt og grønt rankeværk med store, okkerfarvede og blågrå kolbeblomster samt små frugter. På ribberne grønne og rødbrune akantusblade, der slynger sig omkring en gennemløbende stav.

INVENTAR

Kirkens indre bærer endnu til dels præg af de nordborgske hertugers gavmildhed, skønt store restaureringer 1881—82 og 1933 har ryddet ud i stolestader, lukkede stole og pulpiturer. — Nyere, generelle stafferinger er foretaget 1829, da alt blev perlemalet²³, 1840 da stoleværket fik pastelfarver²², egetræsmalingen fra 1882²⁴ samt endelig nystafferinger og fremkaldelse af ældre farver 1933.

Det oprindelige, murede *†alterbord* var ifølge en meddelelse 1604¹⁵ tidligere blevet erstattet af et *†bord* sammenslået af fyrrebrædder og endelig »nu thor Tidt« genopsat af egetræ efter at være flyttet fem fod »dael werts« (nedefter, dvs. mod vest). Dette *alterbord* består på de tre sider af renæssancepaneler, hvis fyldinger har nedre skråkant, men som mangler frise. Før restaureringen

1933 havde det (sekundære) rundede hjørner, der fjernedes og erstattedes med profiler svarende til de øvrige. I bagsiden er indsat to døre, formentlig tidligere stolestadedøre, med een stor fylding og kvartrundstavprofil uden for lille fals; de har smalle gangjern med bukkehornsbeslag, der ikke passer til dørene. Den oprindelige staffering, mørkebrunt i storfyldingerne, sort i smalfyldingerne samt gult og grønt på profilerne, blev fremdraget, men ændredes og dæmpedes for at passe til altertavlens nystaffering.

†*Alterduge og -klæder.* Kaptajn Chr. Jürgensen fra Holm sendte 1699 fra Kbhvn. en grøn alterdug samt en hvid til at lægge ovenpå¹²; 1817 anskaffedes et sort fløjls alterklæde²², der 1857 afløstes af et rødt med årstallet i sølvblik og med sølvborter og -frynser³⁰.

*Altertavlen*³¹ (fig. 9) med reliefskåret årstal 1655, er rimeligvis udført af en Flensborg(?)-billedskærer, hvis værksted har leveret flere epitafier til Sønderborg kirke (nr. 3, 1650, nr. 4, 1653, nr. 5, 1654 og nr. 6, 1657, p. 2108 ff.), endvidere et epitaf, nr. 11 i Tønder (Tønder amt p. 1002) samt de barokke tilsætninger til Egen kirkes gotiske altertavle (Als nr. hrd.). I modsætning til værkstedets øvrige arbejder har Nordborg-tavlen i hovedsagen bevaret sin arkitektoniske opbygning med storstykke, postament og gesims samt topstykke, men barokke stilelementer gør sig kraftigt gældende, især i de velskårne ornamenter. Storfeltets reliefskårne nadverscene, efter et ofte anvendt stik af Marten de Vos gennem A. Wierix, indrammes af knoppede bøjler, foroven holdt af engle, og flankeres af smalfyldinger med foranstående frifigurer af Moses og Johannes Døberen, efter samme forlæg som epitaf nr. 5 i Sønderborg. Figurerne bærer som atlanter den kvartrunde, baldakinagtigt fremspringende gesims med dobbelte, løvehovedprydede knægte, hvorimellem en indskrift med skrå reliefversaler: »Send dit lius oc din sandhed« etc. Psal. 43. Postamentfeltet har nadverordene mellem de brede fremspring, der på forsiden smykkes af englehoved, i nord og syd med ovalkartoucher. Tavlen støttes af to stolper udformet som kvindehermer på balusterskafter med skællagte skiver, begge flankerende alterbordet. Storvinger og topstykkets bruskede ornamenter, med »sideudløbere«, danner konsol for de af værkstedet ofte anvendte nøgne englebørn med lidelsesredskaber, på storvingerne stående, på topstykket siddende. I topstykkets barokornamenter indgår to ovale kartoucher med årstallet »16 — 55«; knoppede bøjler omfatter det reliefskårne midtfelt med Kristus på korset flankeret af Maria og Johannes, foroven afsluttet af stort englehoved, der bærer Kristus med sejrxfanen, stående på verdenskuglen og syndens slange.

1933 istandsattes og nystafferedes tavlen³² i harmoni med prædikestolen, men uden hensyn til de fremdragne, underliggende lag: under to ret ens farvelag bestående af hvidt med uægte forgyldning, rimeligvis fra 1847³³, da alle beskadigede dele tillige skulde fornyes, og 1858³⁰, fremkaldtes en staffering

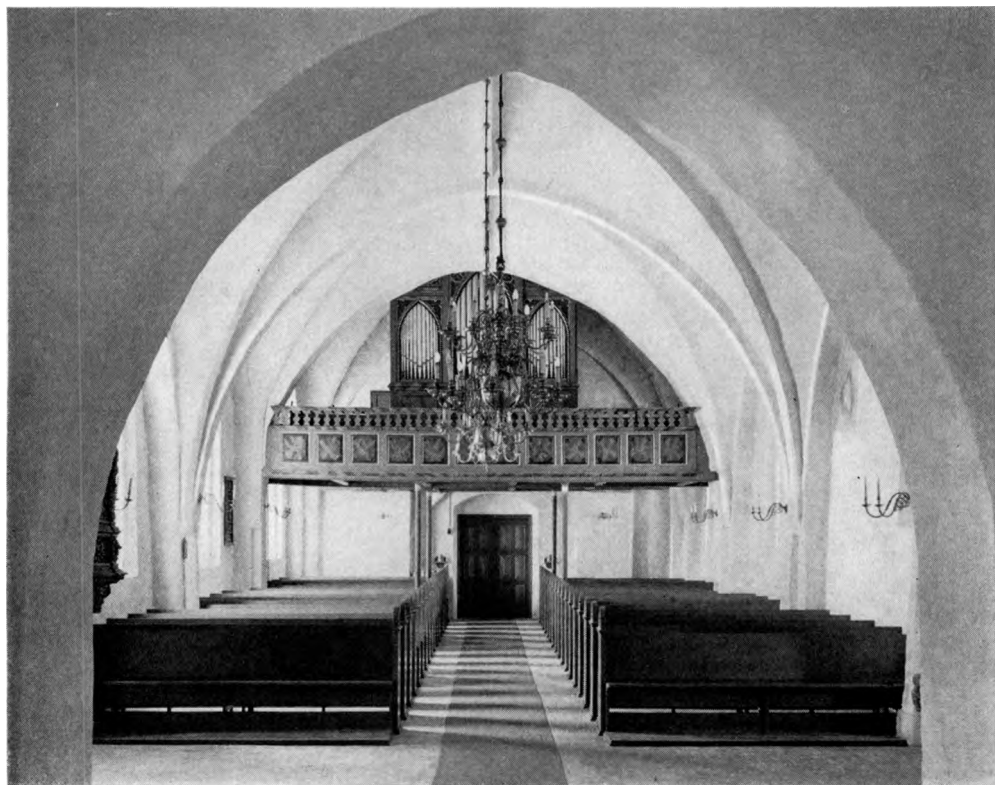

Fig. 8. Nordborg. Indre, set mod vest.

N. E. 1957

med gråt, sort og guld, muligvis fra 1725¹², da maler Schultz, Sønderborg, reparerede alteret³⁴. Den oprindelige, rige barokstaffering, på tyk kridtgrund, bestod af mange farver og lasurer, domineret af brunt som bundfarve for ornamentikken, samt forgyldning.

Af en *†altertavle*, fra o. 1678, fra Nordborg *†slotskapel* (p. 2201) er bevaret et 245 × 125 cm stort felt, som rimeligvis har dannet storfeltet i en tavle af samme opbygning som Broagers (Nybøl hrd.). Feltets midtparti optages af en stor, oval båndomvundet egebladramme; foroven og forneden er der ophængte blomsterranker, vindrueklaser og grene med agern (fig. 10); nyere profilramme. I ovalfeltet en hårdhændet restaureret fremstilling af Kristus på korset, på mørkebrun, sortplettet baggrund. Bladranker og -ramme forgyldt. En lille sølvplade under ovalfeltet oplyser: »Altertavle fra det gamle Nordborg Slots Kapel. Restaureret 1930 og 1933 ophængt i Nordborg Kirke af Stiftelsen Nordborg Slot«. Maleriet, der fremkaldtes af J. Raben under fem forskellige farvelag, og herover en indskrift med udsavede træbogstaver: »justitia fundamentum regnorum« (»retfærdighed er rigernes grundvold«)³⁵, er ophængt på nordre korsfløjs nordvæg.

Altersølv. Alterkalk, oblatæske og vinkande er 1708 skænket af sognepræsten Johs. Monrad, der testamenterede kirken 100 rdl. til dette formål¹²; sættet er stemplet med Flensborgs bymærke, F i skjold, samt guldsmeden Hinrich Blochs mestermærke, sammenskrevet H B i skjold³⁶. *Kalken* (fig. 14) har seks flade, indadbuede tunger og standkant med gennembrudte firblade, kopieret efter en gotisk kalk; langs kanten graveret (fejlfuld) kursiv: »Disen Kelch hat der wohl Ehrwürdiger und Wohlgelehrter H. Iohannes Monradus Predigr zu Ton-toft zum Gebrauch Hisiger Kirchen und Stetswahrenen Gedächtnis Verehret 1708«. Knoppen har punslede tunger hvori liljeblade; stort, nyere bæger (senere påloddet tud), muligvis fra 1814/15, da guldsmed J. J. Jürgensen, Sønderborg, forfærdigede og forgylde »den øvre del« af kalken²². 22 cm høj. *Disk* nævnt i inventaret 1741⁴ og muligvis samtidig med kalken, glat, med graveret cirkelkors på randen; uden stempler. *Oblatæske*, trind, 9,5 cm i tv. og 4,2 cm høj, glat, men med drevet, stærkt fliget akantusranke på lågets rundled; i det cirkulære midtfelt graveret kursiv (navnene med versaler): »Dieser(!) Schachtel hat ... H. Iohannes Monradus ... Verehrt Ao. 1708«. *Vinkande* (fig. 15) med samme drevne akantusranke som oblatæskens på fodens og lågets rundled samt på lågets flade cirkelfelt. Gæk med drueklase og blade. På forsiden af korpus en graveret og ciseleret nadverscene i oval (fig. 11). På foden graveret kursiv: »Diese Kan hat ... H. Iohannes Monradus ... Verehret Ao. 1708«. 33 cm høj med knop. 1830 loddede og forgylde guldsmed Winther, Nordborg, låget²², og 1841 satte han ny sølvbund i kanden²⁴.

†*Kalk* 1664, ifølge Haupt gotiserende, med små blomster på knoppen; gået til grunde ved præstegårdens brand 1912.

Sygekalk og *disk*, renoveret 1771, men ifølge kirkebogen skænket 1659 af Jep staldmester (jfr. indskriften) og anvendt som hovedkalk, efter at det tidligere altersæt var forsvundet ved de brandenborgske og polske soldaters plyndringer³⁷. Foden rejser sig keglestubformet med et skarpt knæk fra en sekstunget skive med tilsvarende fodplade og glat standkant; cylinderformede skaftled og knop af ovalt tværsnit med punslede dobbelttunger på over- og undersiden og på kanten påloddede blomster. Nyere, halvkugleformet bæger, sikkert fra renoveringen 1771. På foden graveret kursiv: »Jacob Iebsen Fürstl. Futter Marchal und Christina Jacobs Haben diesen Kelch Verehret Ao. 1659«. Under foden glat låg med bajonetfatning for oblatgemme; på fodpladens underside graveret: »Renoviret Ao. 1771«. Ingen stempler. 14 cm høj. Glat *disk* med graveret cirkelkors på randen.

Lille †*syge-vinflaske*, fra 1700'rne, ifølge Haupt med ordsprog og bemaling som Kellinghusen stengods.

Alterstager. 1) Sengotiske, af messing, med skarptprofileret fod- og lydeskål, den sidstnævnte med gennembrudt krave; snoet skaft med flad midtring.

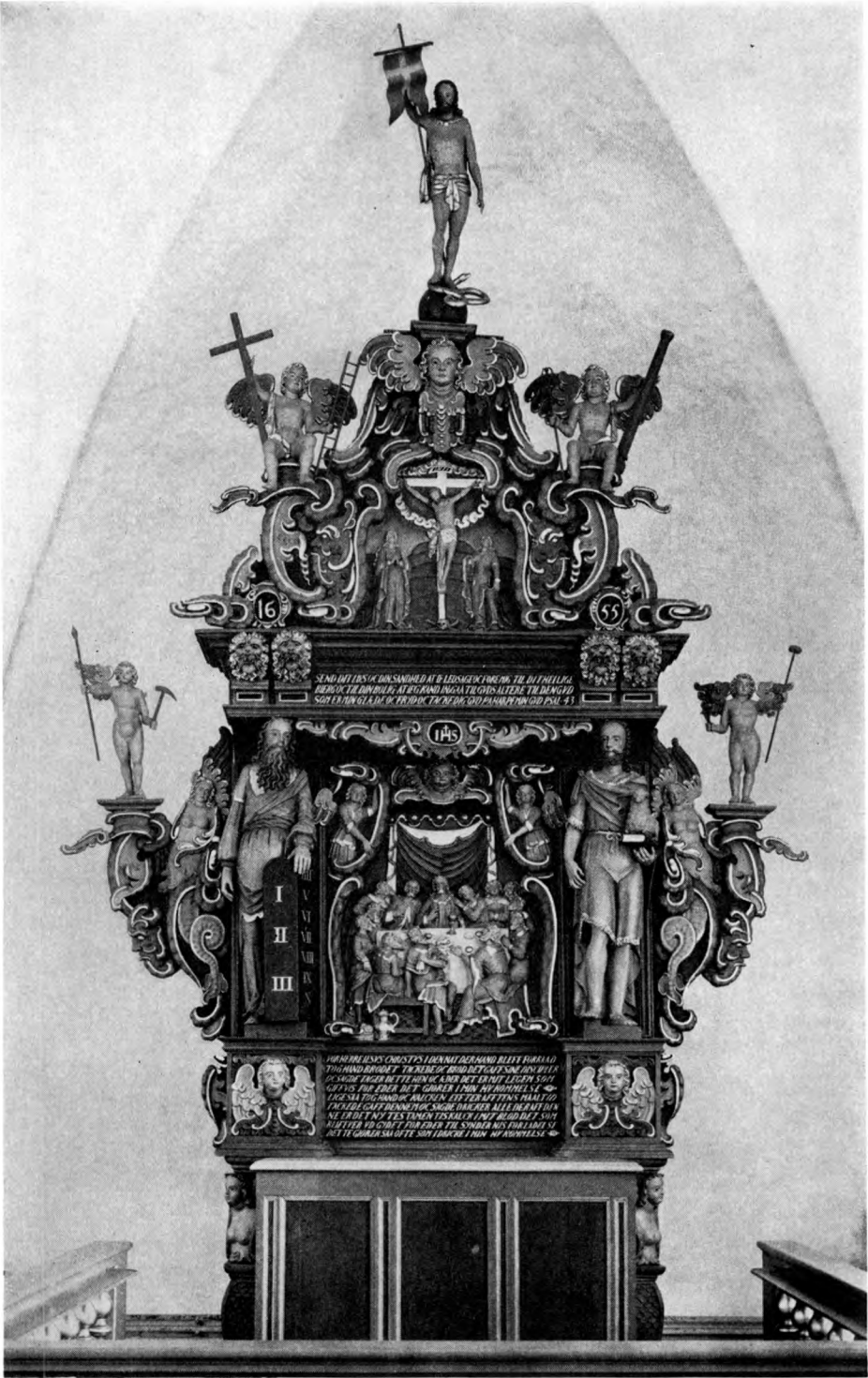

Fig. 9. Nordborg. Altartavle 1655 (p. 2182).

E. S. 1956

N. E. 1957

Fig. 10. Nordborg. † Altertavle fra † slotskapel, detalje af midtfeltet (p. 2183).

50,5 cm høje. 2) (Fig. 13) af sølv, skænket 1705 af hertuginde Magdalene Juliane¹². De 44,5 cm høje stager med slankt balusterskaft på tre flade kuglefødder har fint drevne og ciselerede blade, kugle- og pærestav på knopper, fod- og lyseskål og påloddede akantusmontanter på skaftet. På skaftleddet over foden graverede versaler: »M I H Z S H G P Z B« (Magdalene Juliane Herzogin zu Schleswig-Holstein, gebohrne Prinzessin zu Birkenfeld) og herunder kronet alliancevåben for Nordborg og Birkenfeld-Gelnhausen samt årstallet 1705. På fodpladen Hamborgs bymærke samt mestermærke I W H over stjerne i skjold for Joh. Wilh. Heumann (Rosenberg II, 148). — 1847 foresloges anskaffet to lamper til alteret i stedet for vokslysene¹⁴.

† *Messehageler*. 1665 forærede hans fyrstelige nåde fløjil til en hagel, hvortil kirken bekostede 4 alen rødt engelsk bay til underfoer for 4 mk. samt i skrædderløn 3 mk.³⁸. 1716¹² anskaffedes 5½ alen rødt fløjil, rødt linned til underfoer for krucifikset samt gyldne frynser og to sølv hager til en ny hagel³⁹.

† *Messeklokke*. 1621 omtales en liden, gammel klokke, der var sprukken og vejede 1 lispund¹²; den var før 1604 blevet købt af biskoppen for 1 dl. og taget med til Fyn¹⁵.

Altersskranke 1933, retkantet, med kraftige træbalustre (arkitekt H. Mundt). Den forrige †skranke var hesteskoformet med slanke træbalustre og leveret af snedker C. Bleshøj 1881—82²⁴.

Døbefont, senromansk, et gotlandsk importstykke af kalksten. Kummen, 96—97 cm i tv., er firpasformet, af den rundbuede bægerbladstype, med fire fremspringende, langhårede menneskehoveder på koniske skafter i sviklerne; de to har glat, de andre velfriseret, rillet hår, alle med midtskilning. Det udad-svejede skaft, der ligeledes er firpasformet, har under kummen en rundstav og afsluttes forneden af en lille, firpasformet platte. 101 cm høj over gulvet. 1725 reparerede maler Schultz, Sønderborg, fonten¹², og 1882 maledes den med gra-

N. E. 1957

Fig. 11. Nordborg. Detalje af fig. 15, graveret nadverscene på korpus (p. 2184).

K. Uldall 1925

Fig. 12. Nordborg. Dåbsfad (p. 2187).

nitfarve. Ifølge Raben⁴⁰ stod fonten indtil 1873 ved prædikestolen, nu vest for kormurens nordparti. (Mackeprang: Døbefonte p. 384, med afbildning).

Dåbsfade. 1) (Fig. 12), et verdsligt, nederlandsk messingfad fra o. 1650, ifølge kirkebogen skænket 1661 af hertugen. I bunden en relieffremstilling af Adam og Eva på en baggrund af drevne og ciselerede vinranker med drueklaser og en fugl, og på randen en frise af hjort og enhjørninge forfulgt af hunde, alt på rig baggrund af blad- og frugtværk. — Ifølge en ældre optegnelse i Nationalmuseet stod der »paa Muren ved Døbefonden«, en indskrift, som ifølge regnskaberne (op?)maledes 1847¹⁴: »Dieses ansehnliche Messingne [Becken] hatt der Durchläuchtige Hochgeborne Fürst u. Herr, Herr Hans Bogislaff, Erbe zu Norwegen, Hertzog zu Schleswig Holstein etc. zu Gottes Ehren und Gebrauch bey der H. Taufe in dieser Kirche Gnedigst Verehret anno 1663«.

2) 1882, anskaffet hos Bitterlich, Berlin²⁴, af messing, med graveret helligåndsdue i bunden samt: Lader de smaa Børn etc.⁴¹; anbragt mellem nordre korsarms stolestader.

Ny dåbskande af messing.

†*Foniegitter*(?). 1732 repareredes og maledes gitteret ved »den Kinder Chor«⁴.

Korbuekrucifiks, o. 1500, fra samme værksted som bl.a. Gross-Solt og Sterup (Kr. Flensburg) og Medelby (Kr. Södtondern)⁴². Den harmoniske, ca. 160 cm høje figur bærer åben, flettet tornekrone på det mod højre hældende hoved; lukkede øjne, lang, lige næse og let åbentstående mund samt kort, tæt skæg og lange, bølgede lokker, der falder ned foran brystet. De ret kraftige arme er skråt strakte, den naturalistiske krop har spydsår og navle. Det smalle lænde-

N. E. 1957

Fig. 13. Nordborg. Alterstage 1705, af sølv, udført af J. W. Heumann, Hamborg (p. 2186).

klæde er samlet stramt med en knude ved figurens højre hofte; krydslagte fødder. Korset, der har trekløverformede korsarmsender med forskellige religiøse symboler, stammer fra 1854—55¹⁷, da maler Schack restaurerede, malede og forgyldte figuren²⁴. Trist, grålig nystaffering 1933 efter afdækning af et par hvide lag oven på 1855-stafferingen; svage rester fandtes på lændeklædet af den oprindelige forgyldning på kridtgrund. 1855 anbragt på triumfbuens nordre pille¹⁷, 1933 flyttet op over korbuen.

Prædikestolen (sml. fig. 7) er fra tiden kort efter 1626⁴³, da »en formuende mand i Holm ved navn Sivert Povelsen ved sit endeligt fra denne verden, efter sognepræstens gode påmindelse« skænkede kirken 100 mk. lybsk, hvortil hertug Hans Bugislav »af fyrstelig mildhed« føjede det fornødne »tømmer og kløv«¹². Stolen, der kan stilbestemmes som et arbejde af den fra o. 1630 på Lolland-Falster virksomme mester, Jørgen Ringnis, er nærbeslægtet med Oksbøl-stolen (Als nr. hrd.) og ved sine storfeltrelieffer med Nakskov, Vålse og Stadager i Maribo amt, alle fra Ringnis' værksted⁴⁴. Såvel i (sin oprindelige)

form som i enkeltheder er den en efterklang af Flensborg-billedskæreren Hinrich Ringerincks arbejder, og det kan med grund antages, at Ringnis har lært i hans værksted.

Prædikestolen er nu kun på seks fag, der er sammenstillet med kvadratisk grundplan, men oprindelig har den måske haft syv (hvoraf de tre midterste har sprunget frem som karnap, jfr. Nakskov, Maribo), at dømme efter beskæringen af de storfelterne flankerende apostelhermer. Apostlene er fra nord: 1) Johannes med kalk, 2) Andreas (?) med latinsk kors, 3) Simon med sav, 4) Filip med (beskadiget) kors, 5) Jacob maior med pilgrimsstav og pung, 6) Bartholomæus, skægløs, med kniv, 7—8) apostle med bog, 9) Judas med kølle, 10) Peder med nøgle, 11) Thomas med vinkel, og 12) apostel med timeglasformet attribut. Storfelternes nytestamentlige relieffer forestiller syndefaldet, bebudelsen, fødselen, Golgatha (fig. 16), opstandelsen og himmelfarten. Postament- og frisefelter har bruskværkskartoucher, postamentets med rosetter, frugtbundt eller blomster, frisens med små skriftfelter; fremspringene har på postamentet masker og løvehoveder, på frisen krumknægte med englehoved. Syv bruskværks hængestykker og underbaldakin bestående af syv bruskede bøjler (to nye) samlet på en rund hængestolpe med drueklase. Opgang gennem

N. E. 1957

Fig. 14. Nordborg. Alterkalk udført af H. Bloch, Flensborg 1708 (p. 2184).

N. E. 1957

Fig. 15. Nordborg. Alterkande udført af H. Bloch Flensborg 1708 (p. 2184).

korbuens. Himmelen har bevaret sin oprindelige, rektangulære form. De tre bruskede topstykker omslutter næsten frie figurer, Tro, Håb og Kærlighed. Over friseFREMSpringene står basunblæsende putti (to fornyede), mens engelhoveder (kun det østligste oprindeligt) er anbragt på tilsvarende sted under frisen mellem de bruskede hængestykker. Loftet har to fyldinger med hjørneudvidelser og i midten en roset med nedhængende (fornyet) due. Himmelens sydøstre hjørne er stærkt forskåret af hensyn til hvælvingsribberne.

Ved restaureringen 1933 tilføjedes manglende dele⁴⁵, mens ældre tilføjelser i blødt træ bibeholdtes, to krumknægte og en herme på sydsiden, sikkert fra 1856, da snedker Winstedt, Nordborg, skulde reparere forskelligt³⁰.

Stolen, der muligvis en tid har stået uden staffing, fremtræder med en 1933 fremdragen, partiel staffing, lidt hvidt og blå (den sidste farve var falmet til gråblåt, hvorefter den ret snart efter den oprindelige staffing var blevet opfrisket), rødt i løvegabene, sølv på hermeskafternes draperier og guld på ornament- og draperikanter. I frisefelterne nymalede versaler fra salme 119 v. 105 og i himlens hængestykker: »Soli deo gloria«. Ved restaureringen fjernedes et brunt farvelag, et tykt lag fernis og lak samt en delvis opmaling af den op-

rindelige staffering, i det sydøstligste frisefelt signeret: »Vergülld v. J. Jürgen-sen 1843«⁴⁶. I sydøsthjørnet, med opgang gennem triumfvæggens søndre del.

En †*prædikestol*, omtalt 1604¹⁵, solgtes 1645 for 6 mk. af »hr. Anders til Tun-tofft«, fordi hr. Povl i Ulkebøl samme år havde begæret »en gammel Predicke-stoel af Tuntoffte Kircke for sin Svagheds Skyld, at hand deraff kunde holde bedestunden«⁴⁷.

Stoleværkel er fra tiden efter hovedrestaurationen 1933⁴⁸, med rundbuede muslingeskalgavle efter mønster fra staderne i Uge (Åbenrå amt, p. 1851). Det forrige †*stoleværk*, fra 1881—82, i nygotisk stil, var udført af snedkrene Bövad og Iversen²⁴; samme år fjernedes en bræddebeklædning på hver side af alteret²⁶.

Af en strid 1604¹⁵ mellem hertugen og sognepræsten, Jeronimus Eriksen, forårsaget af, at sidstnævnte egenmægtigt for at skaffe flere pladser havde nedbrudt, afkortet og flyttet om på inventaret, fremgår, at alle †*stole* 1580 på præstens foranledning var blevet lavet ganske af ny og både mands- og kvinde-stadernes antal forøget, de første bl.a. ved en tilmuring af den gamle kirkedør.

— *Skrifte- og degnestole* var ligeledes bygget af præsten 1580, »så stor og lille, som han selv vilde«. 1730 omtales to skriftestole¹², der 1822 begge borttoges og »indrettedes med bænke for skolebørn, med et passende forværk«²⁴. Endvidere omtales 1604 *Nordborg fogeds* †*stol* og *herredsfogedens* †*stol* ligesom de to små †*stole* syd for degnestolen, den ene til kapellanens frue, den anden til »Kinderbeddsche fruwen«¹⁵ (kirkegangskoner).

Hertugstolen, også kaldet junkerstolen, havde præsten 1604 ligesom de øvrige stole rykket seks fod mod vest og beskåret tre fod i længden¹⁵. Den har da formodentlig været den østligste stol i de almindelige stolestader, men senere (antagelig fra 1700 og indtil 1882) havde hertugen en pulpiturstol i korets nordvesthjørne med adgang fra en trappe i den smalle bygning på nordsiden²³; dette trapperum var tilgængeligt fra koret (sml. †sakristi). — Om ødelæggelserne 1658, se p. 2171.

En †»*kornkiste*« til forvaring af kirkens korn havde præsten 1592 el. —93 ladet lave »achter in der Karcke«, seks fod bred og så lang som syv stole¹⁵.

Vestpulpitur fra tiden kort før 1749, da der i regnskaberne omtales et »neuerbauten Pulpitude«³⁴; det har kvadratiske fyldinger med konkavt afskårne hjørner og bred hulkant og kronet af en balustrade bestående af udsavede, vaseformede tremmer (sml. Hagenbjerg, Als nr. hrd.). Det bæres af fire støbejernssøjler. Nystaffet 1933, da de oprindelige farver, lysgrå bund, rødarmorering i fyldingsfelterne og stærkt blå rammeværk, ikke mentes at ville stå til altertavlens nystaffering. Den oprindelige bemaling muligvis foretaget af maler Hægerstedt, som nævnte år gav sit overslag. 1873 skulde det hvidmales med forgylde kanter og søjlekapitæler¹¹.

†*Nordpulpitur*, samtidigt med og svarende til vestpulpituret langs skibets

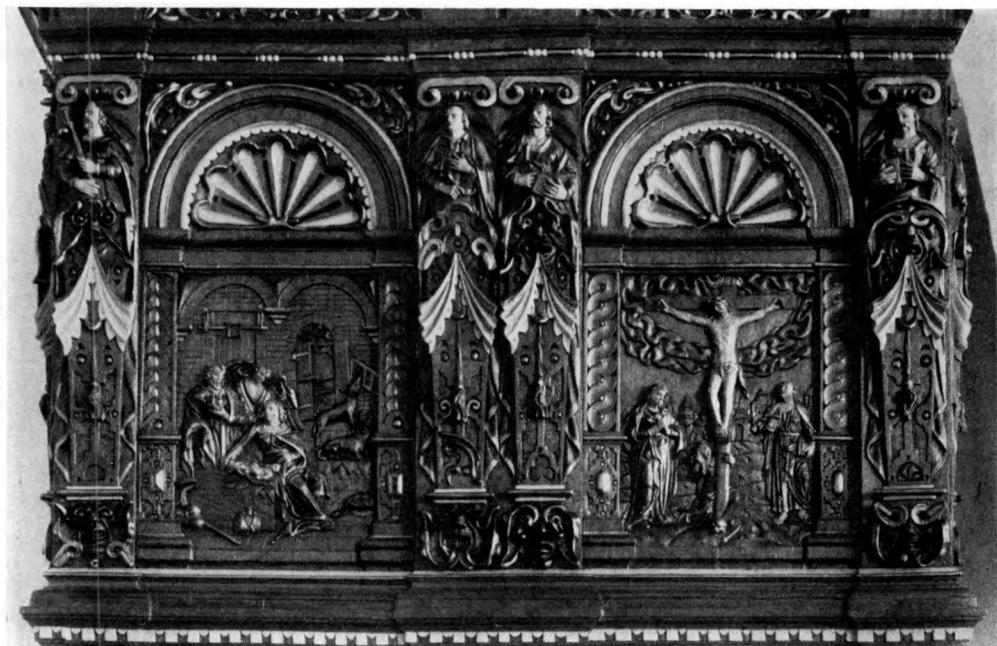

Fig. 16. Nordborg. Prædikestol fra kort efter 1626 (p. 2188),

P. Kr. Andersen 1933

nordside indtil gjordbuen mellem de to østre hvælv²³, og fire fag bredt; det fjernedes 1933. Nye *†pulpiturer* i det søndre og nordre kapel omtales henholdsvis 1724 og 1725¹², da det sidste, som stod langs østvæggen, maledes af maler Schultz, Sønderborg. Nedtaget 1881⁴⁹. Præsten J. A. Dyssel skriver 1763 om kirken⁵⁰, at den har »et stor Pulpitu, hvor de Fyrstelige Hofbetientere (imedens en Hertug eiede Stedet) har havt deres Stole; deres Betieninger og Rang staaer endnu malede over nogle firkantede Afdelinger, hvori Apostlernes og Evangelisternes Billeder forestilles, saa at det falder lidet latterligt, at see Apostel Jacobus, Hofbereiter, St. Marcus Küchenmeister etc.«

Orgel 1873¹¹ fra Marcussen & Sohn, med 11 stemmer; nygotisk façade, oprindelig hvidmalet med guld, nu grå med lidt blåmarmorering, *†Orgler*. Et stort gæstebud holdtes 1664 til ære for hertugen, der havde foræret kirken et »positiv«⁹, som kirken ifølge regnskaberne 1663 bekostede indsat for 26 mk., og som anbragtes på et »loft« af egetømmer³⁸. 1678 lavedes et »tralværk« omkring orglet¹², omtalt endnu 1731⁴. Allerede 1691 afløstes det af et nyt til 200 mk., stafferet samme år; 1709 ofredes 663 mk. på orglet¹², der muligvis fornyedes, og 1726 repareredes det af orgelbygger Vent, Flensborg⁹. 1792 anskaffedes i stedet for det forfaldne og udelige, gamle orgelværk et godt nyt⁵¹, der ifølge inventariet 1821 havde 15 stemmer²⁴.

**Pengeblok*, 1700'rne, øvre halvdel beslæet med lodrette samt to vandrette

jernbånd. Jernlåg med oval pengetragt og jernbånd med krampe til låsen. 1860 i sakristiet³⁰, nu i museet på Sønderborg slot (mus. nr. 140).

Klingpung, nyere, tysk; bag altertavlen. I kirkens arkivskab fandtes 1883 en $\dagger$ sølvklokke, fra en klingpung, med indskriften: »H. H. Schmit 1785«²⁶.

Salmenummertavler, muligvis fra 1833²⁴, seks, til skydenumre. 1725 maledes tre »Gesangbretter«¹².

Lysekroner. 1) »Anno 1695¹² hat verehret diese licht khrone der ehrbar und wohlgeachte Hans Bugischlaff Hansen, wohlversuchten Schneider Gesell. Geburtig alhier in Norburg. Gottes Gnade Sey Hoch Gepriesen. Amen«. Skaftet over den vældige, glatte hængekugle med profilknop består af flade kugleled over delt ægled. Topfiguren er en engel, der i de udstrakte hænder har holdt sværd og palmegren (Haupt). 2×8 lysearme og mellemsiddende, knoppede prydarmer, af hvilke de nederste bærer spir, de øverste bøjler. 1832 repareredes en lysearm²², 1847 gaves overslag på reparation og oppudsning¹⁴. I skibets østligste hvælv.

2) O. 1700, med skaft bestående af midtdelt ægled mellem svære skiver og kronet af fladtrykt, midtdelt kugle, hvorpå Jupiter med ørnen; seks lysearme og dobbelt række mellemsiddende prydarmer, de nedre med spir, de øvre med liljebåde. Profileret hængeknop med vindrueklase. Oprindeligt ophængt i det hertugelige gravkapel, men 1729 da dette tilmuredes anbragt i kirken efter forfærdigelse og forgyldning af »Ballen« og kæden¹². 1860 manglede den to arme³⁰. I søndre korsarm. 3—4) 1933, kopier efter nr. 1, skænket af grosserer Carl Hansen og udført af gørtler N. C. Nielsen, Randers.

En $\dagger$ *messinglysekron*e fik 1665 forfærdiget en arm, og 1671 forfærdigedes en $\dagger$ *messingarm* ved prædikestolen³⁸.

Tårnur med slagklokke (se nr. 2), udført af urmager »J. H. Johannesen. Casmus Dam [fra Kasmose dam] 1858«¹⁷, med een urskive til syd, i midten rød, ellers blå med gyldne romertal og time- og minutviser³⁰. 1874 afgav urmager A. I. Hansen tilbud på en reparation¹¹. Allerede 1663 fandtes et $\dagger$ *sejerværk*, der 1669 var »ganske ruineret« og derfor repareredes³⁸, delvis ved hjælp af sognefolkenes ofring⁹. Det istandsattes atter 1678 af urmager Benndix¹². 1756 lod kirkeværgens enke »klokket« restaurere mod at få den opmurede begravelse på Toft kirkegård, hvor hendes mand hvilede⁹; 1879/80 malede Jonas Herdahl skiven og forgyldte tallene med ægte bladguld²¹.

Klokker. 1) 1620, støbt af Melchior Lucas. Tolinet versalindskrift: »Rege Christiano IV. præsiede Iacobo Vlfeld præsule d. Iohanne Michaelis præposito Iohanne Monrado p. pastore m. Iohanne Monrado f. Tuntofft anno 1620. Melchior Lucas me fecit«. (»Da Christian IV. var konge, J. U. lensmand, hr. Johannes Mikkelsen forstander, Johannes Monrad sen. provst og magister Johannes Monrad jun. præst i T. i året 1620 gjorde M. L. mig«)⁵². Indskriften

mellem friser af grenværk og bladbuer; 93 cm i tv. Ny ophængning af Aug. Nielsen, Roslev 1951, men dybe slagmærker ses allerede.

2) Antagelig fra 1858, grydeklokke tidligere anvendt i forbindelse med tårnuret (se ovfr.).

3) 1920, skænket af direktør Chr. G. Hansen, Kbh. og støbt af de Smithske jernstøberier i Ålborg⁵².

†*Klokker*. 1) 1595 »udlagde hans førstelige naade til en klokke«, som anskaffedes det følgende år¹². 2) 1777, omstøbt af J. D. Kriesche. Indskriften lød: »Johan David Kriesche haver støvet (!) denne Klokke. Støbt i Eckernförde Anno 1777 da Justitz Raad Hr. Johan Christian Ambders var Kirkeinspektør og Hr. Holger Fangel Sognepræst. Ps. 95 V. 6. Kommer lader os tilbede og nedbøje os for Herrens Ansigt«. Afleveret til krigsbrug 1917.

Klokkestol til to klokker, af eg fra tagværket over det gotiske kapel.

GRAVMINDER

Gravsten. 1) O. 1708. »Anno 1708 den 12. Februari ist Lorens Crestesen (!) sein Son in Norburg gestorben seines Alters 3 Wohc[en] (!)«. Gravflise af grå, ølandsk kalksten, 49 × 48 cm, med fordybede versaler. Trappesten uden for nordre korsarms vestre dør.

2) O. 1752. Martin Crucau, f. i Nuttmarck præstegård 15. jan. 1697, d. som sognepræst ved Tontoft menighed 3. sept. 1752 i sit embedes 23. og alders 56. år. »Symbol Militanti Corona«, og »Hvo strider her, faaer Cronen paa« etc. Endvidere over hustruen Mette Catharine Crucaus, f. Nielsen, f. i Tontoft præstegård 23. juni 1707, <d. 25. juni 1773>. Åbenb. 14, 13. Kalksten, 206 × 147 cm, med reliefindskrift (versaler og store skønskriftsbogstaver) i skriftfelt med afskårne hjørner, hvori rocailleværk samt foroven fordybede initialer: D M C og F A C; profileret kant. Svarende til og muligvis fra samme værksted som Klipleve nr. 8 (Åbenrå amt p. 2000) og gravsten nr. 3 ndf. Ifølge kirkebogen begravedes præsten på kirkegården nord for kirken, tæt ved opgangen til kirketårnet; lå 1881 som trappesten foran døren til sydkapellet, men flyttedes da døren tilmuredes⁵³; nu op ad nordkapellets gavl.

3) O. 1769. Jens Fangel⁵⁴, f. i Fyhn 7. marts 1706, »kaldet til Medtiener ved denne Kirke Ao. 1740, og til Sogne-Præst Ao. 1769«, d. 22. aug. samme år i sit 64. år, og hustru Sophia Elisabeth, f. Gom(m)esen, f. i Ærøeskiøping 12. juni 1712, d. <2. marts> 17<97> i sit <85.> år. Gravvers: »Tung er Dagens Byrde, Heede« etc. Nederst »A. H. B. F.«, sikkert mesterssignaturen, der henviser til Andreas Hinrichsen Bildhauers værksted, som har leveret arbejder overalt i landsdelen, jfr. Gråsten, Klipleve (Åbenrå amt p. 1932, 1979), Hagenbjerg (Als nr. hrd.) m.fl. (jfr. nr. 2 ovfr.). Kalksten, 185 × 120 cm, med relieffraktur (navnene

med store skønskriftsbogstaver) i rokokofelt med blade og i hjørnerne og foroven store rocailler; tværriflet kant uden for hulet profil. Skriften mørkegrå, rocailleværket lysegråt og brunt, skriftfeltet sort. I korets sydvæg.

4) 16—1700'rne. Rød, gotlandsk kalksten, 176 × 119 cm, med sekundær indskrift. Af den oprindelige udsmykning er bevaret de fire hjørnecirkler, de øvre med aks, de nedre med timeglas og kranie. Den sekundære indskrift står med fordybet kursiv i et ovalt midtfelt: fru Anne Sophie Ralle, f. Ovesen, f. 27. jan. 1781, d. 16. maj 1816. Nord for koret.

5) O. 1815. Rorger og handelsmand i Nordborg Christian Clausen, f. i Elstrup 1740, d. 1815 »Alders 75 Aar«, og hans eneste datter Anna Maria, f. Clausen, »i Egteskab med Christian Peter Fangel«, d. 1811 »Alders 40 (?) Aar«. Rød, gotlandsk kalksten, 191 × 132 cm, med fordybet kursiv; rundstavprofil langs kanten. Nordøst for koret.

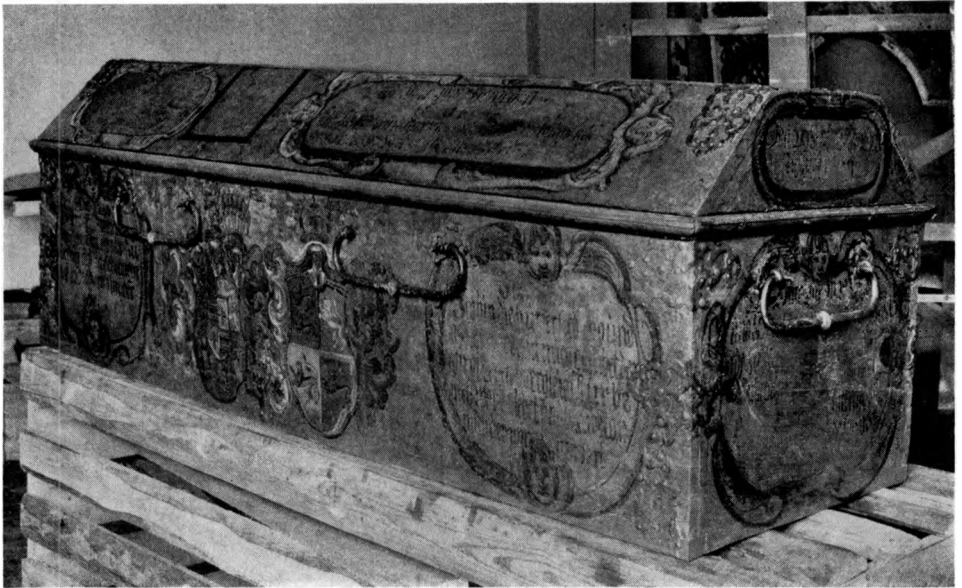
6) O. 1820. Holger Fangel, provst og sognepræst i Nordborg, ridder af Dannebrog, f. i Nordborg, d. 1820 i sin alders 79. og embedes 54. år, og hans to ægtefæller, Else Catharie (!), f. Tingber, f. i Sønder Næraae præstegård i Fyen, d. 1790, 38 år, og Mette Maria Vogelsang fra Hirschsprung, d. 1814, 17 år gl. Herefter religiøs indskrift. Grå, ølandsk kalksten, 176,5 × 117 cm, med fordybet kursiv, den religiøse indskrift med fraktur. Øst for koret.

Endvidere findes en del itubrudte og næsten afslidte gravliser.

I det *hertugelige gravkapel* (p. 2176) står ialt 11 kister, hvoraf nr. 1—7 oprindelig har haft plads i Egen kirkes gravkapel (Als nr. hrd.), men 1813 blev ført til Nordborg⁵⁵. Kisterne er placeret således, at nr. 9, 10, 8 og 11 står langs kapellets østvæg, regnet fra nord til syd, nr. 7, 5, 4, 2 og 6 langs vestvæggen, og barnekisterne nr. 3 og 1 ved nordvæggen, regnet fra øst. — Kapellet fik 1707 malede indskrifter, antagelig bibelcitater og gravskrifter¹².

1) 1628. Udøbt datter af hertug Frederik og hertuginde Juliana, f. og d. 11. juni 1628 og bisat 30. juli som den første i det af hertug Frederik nybyggede kapel ved Egen kirke. Egetræskiste, betrukket med fløj, 64 cm lang, 36 cm bred og 30 cm høj, med hanke for enderne. På låget et lille sølvkors, med graveret Kristusfigur, flankeret af to sølvvåbner, det ene hertugens, og versalindskriften: »1628 V[on] G[ottes] G[naden] Friderich H[erzog] Z[u] Schleswig H[olstein]«, det andet med hertugindens sachsen-lauenborgske våben og: »1628 V[on] G[ottes] G[naden] Juliana H[erzogin] Z[u] S[chleswig] H[olstein]«.

2) 1630. »V. G. G. Juliana geborn zu Sachsen Engern und Westphalen, Herzogin zu Schleswig-Holstein Stormarn und der Ditmarschen, Gräfin zu Oldenburg und Delmenhorst«, d. i barselseng 1. dec. 1630 på Nordborg og bisat 9. febr. 1631 i Egen. Egetræskiste med højt låg, der har stejle, skrå sider, helt beklædt med blyplader, 190 cm lang, 77 bred og 117 cm høj. Kisten, der svarer til nr. 4, men er noget beskednere, mangler randbeslag; på hjørnerne støbte

Victor Hermansen 1936

Fig. 17. Nordborg. Hertug Johan Bugislavs kiste 1679 (p. 2196).

englehoveder, og støbte løvemasker lindes om de seks bærehanke. Kisten hviler på et enkelt jernstativ. På låget et krucifiks samt gravskriften og en religiøs indskrift, med versaler; på lågets sider to stærkt forvitrede våbenskjolde (Nordborg, Sachsen-Engern), alt indridset i blyet.

3) 1630. Dødfødt barn af hertug Frederik og hertuginde Juliana, d. 1. dec. 1630. Enkel, sortmalet barnekiste, 55 cm lang og 22 cm bred, uden indskrift.

4) 1633. Hertug Frederik Christian til Ærø, d. 14. juni 1633, bisat 22. aug. i Egen. Blyklædt egekiste svarende til, men rigere i udførelsen end nr. 2, 225 cm lang, 67 bred og 112 cm høj, på fodstykke af jern. Forgyldte, blystøbte randbeslag med indtrykkede ornamenter, putti, kerubhoveder, masker etc. Støbte løvemasker omkring de otte bærehanke. På lågets overflade et blystøbt krucifiks samt svage spor efter en versalindskrift, indridset i blyet og med en næsten forsvundet farvepålægning; rester af store, farvelagte våbener på lågets sider. I inderkisten et skelet iført lang, folderig slåbrok af brunt fløjls med sølvgalloner samt en broderet, brunlig silkekalot. I forbindelse med en restaurering 1863 fandtes i inderkisten en *guldring*, som blev lagt tilbage på sin plads²⁸.

5) 1658. Hertug Frederik af Nordborg, d. 22. juli 1658, bisat 9. dec. i Egen. Sortmalet egetræskiste, hvis låg har stejle sider, 183 cm lang, 65 bred og 82 cm høj. Messingdrevet barokblomst fastsømmet på låget i hvert hjørne og tilsvarende ved hver af de seks bærehanke. Kisten, der tidligere har været stærkt repareret, har på låget en kisteplade af messing stammende fra nr. 8 og med en nymalet indskrift afskrevet efter en tilsvarende forfattet af sognepræsten

mellem 1871 og —75. På inderkistens låg malet citat fra Rom. 4: »Leben wir« etc.

6) (Fig. 17) 1679. Hertug Johan Bugislav, d. 17. dec. 1679, bisat i Egen 29. dec. Malet egetræskiste, 210 cm lang, 71 bred og 96 cm høj, på ældre træstativ. På kanterne sidder barokke, gennembrudte jernbeslag, og tilsvarende rosetter findes ved de seks bærehanke. På sider og låg rester af den gamle, malede udsmykning, sortkonturerede kartoucher med englehoveder og tyske frakturindskrifter på hvid bund samt de hertugelige våbener; i kartouchen på fodenden ses dødsåret »1679«, og i det tilsvarende lågfelt læses »Den 29 Septemb. Ao. 1629 Ist geboh[r]en ...«. På lågets overside et stort, malet kors. Inderkisten har fladbuget låg hvorpå hvidmalet kors. Liget var ret velbevaret. Yderkisten restaureret 1936 af Nationalmuseet.

7) 1680. »Af Guds nåde Eleonora, f. prinsesse af Anhalt, enke efter Frederik, af Guds nåde arving til Norge, hertug af Slesvig Holsten etc., from, mild« osv., f. i Zerbst (Servesta) 10. nov. 1608, gift i Nordborg 5. febr. 1632, enke 22. juli 1658, d. på Østerholm 11. nov. 1680. Bisat i Egen 15. dec. Egetræskiste, med buet låg, sortmalet, 184 cm lang, 67 bred og 73 cm høj. På lågets hjørner messingdrevet barokblomst og rosetter ved de seks hanke. På låget en oval, graveret kisteplade af sølv med seks kronede våbenskjolde, samt den ovennævnte versalindskrift, på latin; omgivet af bladkrans. Inderkisten ny; kun stofrester bevaret af den tidligere indvendige beklædning. Yderkisten restaureret i nyere tid, og intet spor ses af det af Pontoppidan i Danske Atlas⁵⁶ omtalte hul, der ifølge hertugindens befaling skulde stå åbent på hendes kiste, »paa det hun ikke af Mangel paa Luft skulde qvæles«.

8) 1699. »Stehe Still Leser und beehre diesen Todten Sarck. In sich hatt den verblichenen Leichnam des Weiland Durchleuchtigsten Fürsten und Herrn August«, arving til Norge, hertug til Slesvig Holsten, f. på Plön 9. maj 1635, sin ungdom har han tilbragt både hjemme og i det fremmede, i Frankrig, Holland og andre steder for at lægge sig efter studier og fyrstelige exercitser og herefter fulgt krigen i Italien under den berømte spanske general Corassem. »Hat in Ungarn die Churbrandenburgischen Truppen commandiret. Die Schlacht bey Levens helfen gewinnen Ist ferner In Pommern General Leutnant In Elsas General Feldtzeuch Meister und in Magdeburg Gouverneur gewesen«. Formålet i Pletsgau i fyrstendømmet Anhalt 8. okt. 1666 med Elisabetha Charlotta, fyrstinde af Anhalt, hertuginde til Sachsen etc., velsignet med to prinser og tre prinsesser, i året 1680 vendt tilbage til sit land og død her 17. sept. 1699, 64 år, 4 mdr., 2 uger og 1 dg. gl. — Bisat 11. okt. i Nordborg slotskapel, hvor liget henstod til begyndelsen af 1700, da kisten overførtes til det afdøde nyopførte kapel.

Trækiste, betrukket med sort, fornyet fløjel og hvilende på et jernstativ, hvis

forreste ben skjules af kugler omsluttet af udskårne løvekloer, 222 cm lang, 85 bred og 94 cm høj, rigt beslæet med forgyldte messingbeslag og smykket med våbenskjolde; otte bærehanke. Ved hovedenden det hertugelige våben, på fodenden en drevet, kronet våbenkartouche med dobbeltmonogram: »A«. På kistens låg og sider ovale, forsøvede messingplader omgivet af barokkranse og med indskrifter, på den ene malet den ovennævnte gravskrift, på de øvrige bibelcitater (fraktur), alt på tysk, fra »Hiob 19. Cap. V. 25«, »Heschiel, 37 Cp. Vers 5. 6.« (pladen overflyttet til nr. 5) og »P. 43 V. 5« samt et berømmende vers. 1936 fornyedes lågets fløjlsbetræk, beslagene rensedes og lakbehandledes, og de sortmalede indskrifter fornyedes, alt udført af sadelmager J. H. Dall, Sønderborg; 1957 foretoges endnu en konservering og restaurering ved Mogens Larsen.

9) 1720. Fyrstinde, prinsesse Charlotte Sophie, hertuginde til Slesvig-Holsten, Stormarn og Ditmarsken, grevinde til Oldenburg og Delmenhorst, f. i Magdeburg 6. april 1672 og d. - på Østerholm 10. april 1720, 48 år og 4 dg. gl. Profileret, fløjlsbetrækket trækiste, 215 cm lang, 82 bred og 90 cm høj, rigt smykket med gennembrudte, forsøvede messingbeslag og med otte bærehanke. På låget kisteplade med gravskriften, på tysk, samt på siderne to ovale messingplader i barokramme og smykket med engle, hvorpå religiøse indskrifter, fra henholdsvis ps. 34, v. 1—3 og Johannes' åbenb. VII, 16—17, alle indskrifter med fraktur på tysk og påmalede. Desuden ses to skjoldformede, kronede messingplader med indskrifter fra ps. 17 og 4 samt to spejlmonogrammer »C S« med bladkrans og krone. 1936 fornyedes fløjlsbetrækket, beslagene rensedes, og indskrifterne nymalede.

10) 1723. Fyrstinde og frue Elisabeth Charlotta, enkehertuginde til Slesvig-Holsten-Nordborg, f. fyrstinde til Anhalt-Hartzigenrode, f. 11. febr. 1647, første gang formælet 24. aug. 1663 med fyrst Wilhelm Ludewig, regerende fyrste til Anhalt-Köthen, enke 13. april 1665, »schritt zur Zweysten Ehe« 6. okt. 1666 med afdøde hertug August, arving til Norge, hertug til Slesvig-Holsten, hvilket ægteskab varede til 1699, derpå levet i enkestand 23 år og 4 mdr. og død 20. jan. 1723, 73 år, 11 mdr. og 9 dg. gl. Profileret, sort, fløjlsbetrækket trækiste, 220 cm lang, 85 bred og 94 cm høj, med gennembrudte, forgyldte messingbeslag i regence-stil og otte svære bærehanke. På låget en forsølvet messingplade med den malede gravskrift (skriveskrift), på tysk, på lågets sider to messingplader med kroner og engle og religiøse indskrifter, på tysk, fra ps. 116: 7—9 og ps. 71: 15—17, samt på hoved- og fodende to mindre, kronede, skjoldformede plader med citater fra ps. 23, 4 og ps. 23, 1—2. For enderne messingdrevne våben, ved hovedenden det hertugelige, ved fodenden Anhalt-Hartzigenrode, på langsiderne navnetrækket »E C«. 1936 fornyedes lågets fløjlsbetræk.

11) 1765. »... Fürstin Frau Dorothea Augusta Friderica geborne Herzogin

zu Schleswig Holstein Stormarn und der Dittmarschen Gräfin zu Oldenburg und Delmenhorst. Chanoinesse des Kayserlichen und freyen Weltlichen Stifts Gandersheim, geboren den 18. November 1712, gestorben den 24. Julii 1765«. Citat fra Johannes' åbenb. 7, 14. Graveret skriveskrift. Profileret, trapezformet rokokko-kiste af træ, betrukket med sort fløjl kantet med guldgalioner, 200 cm lang, 95—72 bred og 80 cm høj. På låget den forsøvede kisteplade af messing, med dødningshoved og ornamenten langs siderne. 1936 fornyedes fløjlsbetrækningen.

†*Murede begravelser.* Den under nr. 1 nævnte begravelse må have ligget under kirkens sydkapel, eftersom det †nordkapel blev opført 1687 (p. 2178). Den såkaldte »adelige begravelse« under nordkapellet¹⁶ med adgang ad en hvælvet stentrappe fra skibet, rummede ifølge præsteindberetningen 1755 til Thurah 13 lig af de fornemste fyrstelige betjente. Ved den almindelige tilkastning af åbne begravelser 1806 blev dog den del, der tilhørte hofråd Bockelmann (som havde skænket 100 rdl. til begravelsens vedligeholdelse)⁹ bevaret på den betingelse, at der opførtes en mur over de der stående fire kister¹¹; denne begravelse opfyldtes 1881, da kirken fik nyt gulv⁵⁷. — Endvidere har ifølge kirkebogen følgende enten købt begravelsesplads eller er blevet bisat:

1) 1660 gav hertugens hofprædikant og hans sekretær 12 rdl. for et muret begravelsessted »i kirkens kapel« (☉: sydkapellet).

2) 1706 betalte den hertugelige »Ober Forster« for en plads samt for »Lauten der Glocken«, ialt 60 mk.¹².

3) 1718 2. advent bisattes hofråd Bockelmann, d. 26. nov. (se ovfr.).

4) 1724 14. aug. begravedes en adelig frue ved navn d'Onell.

5) 1729 23. juni nedsattes frk. Godsmann, hertugindens kammerjomfru.

6) 1748 3. febr. nedsattes komtesse Louise Danneskjold-Samsøe.

7) 1777 betales 2 rdl. for en plads til kancelliråd Dreschers barn.

Af andre †murede begravelser i kirken kan nævnes amtsforvalter Junges⁵⁸, »ved den søndre side af alteret, nær ved kapellanens stol«, hvori hans yngste datter nedsattes 9. febr. 1728. Desuden fandtes 1881 en 3 × 4 m stor begravelse midt under hovedgangen, syd for trappen til den adelige begravelse, både med store og små kister, hvori ligene lå velbevarede, iført smukke ligklæder og pyntet med kunstige blomster⁵⁹.

Kirkegårdsmonumenter. 1) O. 1833. Ernst Georg Ioachim Fürsen, etatsråd, 15 år herredsfoged »hierselbst« [☉: i Nordborg], f. ? dec. [175]4 i Schleswig, d. »auf seinem Tangsholm« ? nov. 18[33], og Fritz Fürsen, arkivar og kancellisekretær ved den slesvigske overret, f. på Tangsholm 25. april 1807, d. smst. 17. juli 18[33]. Kalkstensstele med akantusblad-smykket gesims hvorover buesgavl med halv bladrosen; profileret sokkel med buesfelt. Indfældet, rektangulær marmorplade med fordybde, sortmalede versaler⁶⁰.

2) Mindesten⁶¹ af granit over »21 trofaste Sønner som døde for Fædrelandet i Aarene 1848—1850«. Gravstedet omgivet af granitpiller hvorimellem jernstænger⁶².

3) Sandstensobelisk⁶¹ kronet af marmorkors og med indfældet marmorplade med indskrift over »45 danske Krigere som offrede Livet for Fædrelandet i 1864. Denne Steen satte Beboere af Nordborg Sogn«.

4) Mindesten⁶¹ af sandsten med marmorkors og indfældet marmorplade med indskrift over »Anders Andersen 6. Reg. 6. Comp. Født i Ollerup ved Svendborg 30. Marts 1839. Død i Nordborg 25. Juni 1864«⁶³. På samme gravsted som nr. 3.

5) Mindesten⁶⁴ rejst 1921 over 73 sogneboere faldne i verdenskrigen 1914—1918.

KILDER OG HENVISNINGER

LA. Åbenrå: Nordborg præstearkiv: Ca 1. Kirkeregnskabsbog 1587—1733. — *Als nørre herreds provstearkiv:* 1721 1879. Sager vedr. Nordborg sogn. — *Sønderborg provstearkiv efter 1879:* 1879—1920. Sager angående de enkelte sogne. Nordborg, Notmark. — *Biskoppen over Als og Ærø:* Aflevering fra Kiel Abt. 18 nr. 211. Nordborg kirkeregnskabsbog 1730—41. — Sager ang. de enkelte sogne 1649 1864. Ketting, Lysabild og Nordborg. — *Als nørre herreds kirkeinspektorat:* 1789—1864. Sager vedr. kirke- og skolevæsenet i Nordborg. — 1801—02, 1811—20 og 1823—40. Kirkeregnskaber med bilag, Nordborg sogn. — *Overdirektionens arkiv (Als):* 1796—1864. Kirkelige sager vedr. Nordborg, Oksbøl og Svenstrup sogne. — *Sønderborg landrådsarkiv:* Akthæfte nr. 1454/16. — *R.A. R. K. Revid. Regnsk. Kirkeregnskaber:* Nyborg provstis kirkeregnskaber 1662—74. — Se i øvrigt arkivalier for Sønderborg provsti i almindelighed. p. 2051. — *Kgl. Bibl. Kall.* 377. 4° II. Præsteindberetninger til Thurah 1755 fra Fyn (med Als og Ærø) og Lolland. — Protokol for Kirkeforstanderskabet 1895 ff. (ved embedet). — Kirkeklokkecirkulære 1918 (NM). — Museumsindberetninger af S. A. Claudi-Hansen 1910, Chr. Axel Jensen 1914 (noter om inventar og kister i gravkapel), Gähler (udat. fortegnelse over de i Nordborg gravkapel bisatte fyrstelige personer. Afskrift af en i kirken beroende fortegnelse) (NM), Hugo Matthiessen 1923 (det hertugelige gravkapel i Nordborg kirke, kister), P. Kr. Andersen 1932 og 1933 (forundersøgelse og istandsættelse af inventar), J. Raben 1936 (kister i gravkapellet), E. Lind 1932 og 1941 (forundersøgelse af kalkmalerier), E. Skov 1956 (prædikestol) og Mogens Larsen 1957 (prædikestol og istandsættelse af hertug Augusts kiste). — Undersøgelse og beskrivelse ved H. H. Olrik 1957, Elna Møller og Erik Moltke 1957 og 1960 og Vibeke Michelsen 1960.

Kirkebogen for Nørborg paa Als 1621 1776. Udg. af E. Høyer Møller, i Danske Saml. V, 1869—70, p. 274 ff. og VI, 45 ff. (forkortet: kirkebogen); jfr. uddrag hos Raben i nedennævnte bog. — Haupt II, 410 f. — J. Raben: Nordborg igennem 800 Aars skiftende Historie. Sønderborg 1929. — Charles Christensen: Nordborg hertugelige Gravkapel, 1943 (manuskript i NM). — N. Blichfeldt, i Den nordslesvigske Kirke II, 363 ff.

¹ Sønderjyske Stednavne. V. Sønderborg amtsraadsreds, 1939, p. 413; jfr. altersølv (p. 2184), †prædikestol (p. 2190), tårnur (p. 2192), klokke nr. 1 (p. 2192) og gravsten nr. 2 (p. 2193). ² »Kirken kaldes nu Tontoft, det er troeligt den har baaren samme Navn i de papistiske tiider om det ellers har Grund, at den har sit Navn af St. Anton i Tofte« (præsteindb. 1755). ³ Dan. Saml. VI, 80; SJyAarb. 1942, p. 172. ⁴ Biskoppen over Als og Ærø etc. Nordborg kirkeregnskabsbog 1730—41. ⁵ Oksbøl præstearkiv: H. ca.

1590—1670. Optegnelser af præsterne Olaus Christiani, Matz Mortensen, Peder Clausen og Martinus Nissen. Jfr. Trap: Slesvig II, 402 og Haupt p. 410. ⁶ Jfr. †S. Nicolai kirke, p. 2127. ⁷ Jfr. Kanc. Brevb. 1. maj 1579, 2. og 7. april 1614 og RA. Fynske Reg. 1660—70 fol. 115 nr. 27, hvor det ses, at kongen 1665 udøvede kaldsretten. ⁸ L. Laursen: Danmark-Norges Traktater 1523—1750. VI, 423 f., jfr. Dan. Saml. VI, 47 f. og 154 ff. — Det er næppe korrekt, når det i traktaten 18. marts 1671 mellem Christian V. og hertugen af Pløn hedder, at de nordborgske hertuger har haft patronatsret til fire kirker i nr. hrd. (Nominelt unddroges de plønske kirker ikke Fyns stift, men kongen lod hertugens provst vikariere for Fyns biskop (p. 438 f.). ⁹ Kirkebogen. ¹⁰ SJyM. 2. årg., 1925—26, p. 127 f.; jfr. udskrifter i Dansk folkemindesaml. ¹¹ Als nr. hrd.s provstearkiv: 1721—1879. Sager etc. ¹² Nordborg præstearkiv: Ca 1. Kirkeregnskabs-bog 1587—1733. ¹³ Fyns bispearkiv: 1587—1785. Alsø hrdr.s breve, jfr. SJyAarb. 1942, p. 170. ¹⁴ Overdirektionens arkiv (Als): 1834—63. Bygningssager. Kirkeinventar. ¹⁵ Fyns bispearkiv: 1587—1785. Also hrdr.s breve. ¹⁶ Fra kirkebogen gengiver pastor Højer Møller følgende, der ikke synes at være direkte citat: »D. 19.de Juli begyndte man at bygge paa det nye Capel her ved Kirken til begravelse for Hertugen«. LA. Åbenrå oplyser, at der under nævnte dato nu kun kan læses, »den 19 July ... paa det ny C ... begravelse (for?) ...«, samt at muligheden for en fejllæsning ikke kan udelukkes. — Hvis arbejdet på det hertugelige gravkapel blev påbegyndt 1687, må man undre sig over, at kapellet stod ufuldendt ved hertugens død 1699, så meget mere som dette kapel-byggeri gennemførtes sammen med en udvidelse af koret. Den mulighed, at citatet i virkeligheden kan vedrøre indretningen af en muret begravelse for hoffets embedsmænd (sml. p. 2198) under det 1687 opførte †nordkapel (p. 2178, kaldet det nye kapel), må rimeligvis tages i betragtning. ¹⁷ Overdirektionens arkiv (Als): 1796- 1864. Kirkelige sager vedr. Nordborg etc. ¹⁸ Als nr. hrd.s kirkeinspektorat: 1789—1864. Sager etc. ¹⁹ Egen præstearkiv: Ca 4. (1750)—1898. Regnskabs- og optegnelsesbog. ²⁰ Biskoppen over Als og Ærø: 1649—1864. Sager etc. ²¹ Fyns stiftsøvrighed: 1776—95. Als kirkers rgsk. ²² Als nr. hrd.s kirkeinspektorat. Nordborg sogn. 1801—02, 1811—20 og 1823—40. Kirkegsk. etc. ²³ Plan 1863, målt af arkitekt Winstrup (indlagt i kirkebog, se note 16). ²⁴ Als nr. hrd.s kirkeinspektorat: 1820—85. Kirkegsk. med bilag. ²⁵ Sønderborg landrådsarkiv: Akthæfte nr. 1450. ²⁶ LA. Åbenrå. Sønderborg provstearkiv efter 1879: 1879—1920. Sager etc. ²⁷ Als nr. hrd.s provstearkiv: 1784—1810. Copibog etc. ²⁸ Sønderborg amts arkiv: sager til Sønderborg-Nordborg amters journal XVI (kirke-sager). ²⁹ Indberetninger og korrespondance ved E. Lind i NM. ³⁰ Biskoppen over Als og Ærø. Aflev. fra Kiel Abt. 18, nr. 201—206. ³¹ I en ubekræftet skrivelse fra 1862(?) bemærkes, at hertugen skal have foræret altertavlen (note 20). ³² Bag på altertavlen malet: »Anno 1933 er Altertavle, Alterbord, Prædikestol og Krucifix istandsat under Nationalmuseet ved Peter Kr. Andersen«. ³³ Kirkeinspektoratet indberetter 1847 (note 14): at alterets billedstøtter af træ er for en stor del beskadigede og deres farveovertræk samt forgyldningen ved tidens længde så afskallet og tilintetgjort, at en reparation ikke er mulig, uden i forvejen rent at afkradse farveresterne. ³⁴ 1749 var der planer om, at maler Hagenstedt og snedker Erich Sederberg skulde reparere og udbedre på alteret (samt orgelhuset og det nybyggede pulpitur). Aflev. fra Kiel C III 6 (Als bispedømmes visitatorialsager), nr. 541. ³⁵ Raben p. 45. ³⁶ Kunstdenkm. Stadt Flensburg p. 581. ³⁷ »1659. Septuagesima. Denne Søndag gik man igjen til Guds Bord, efterat vi havde faaet Kalk og Disk igjen, som Jep Staldmester haver foræret til Kirken« (kirkebogen, V, 332). ³⁸ RA. R. K. Revid. rgsk. Kirkegsk. Nyborg provstis kirkegsk. 1662—74. ³⁹ Til en revisionsbemærkning vedr. inventarlisternes manglende oplysninger om messeshageler skrev provsten 1818: »Messehageler og Messeskjorter ere ikke brugte og anskaffede paa Als i de sidste 20 á 30 Aar, om efter, eller uden Kongelig Anordning er mig ubekjendt; Kirkerne eie altsaa ingen« (note 22). ⁴⁰ Pag. 46. ⁴¹ Sognepræsten meddelte 1855 kirkeinspektoratet, at døbefonten var af så betydelig dybde og omfang,

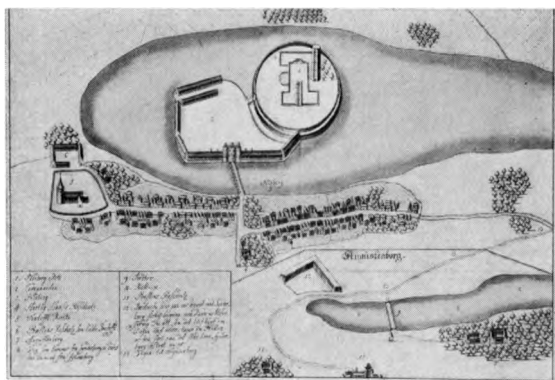

Fig. 18. Nordborg. Situationsplan, fra Resens Danske Atlas.

at den ikke vel kunde fyldes med vand, og at derfor i en række år et andet på døbefontens låg hensat kar var blevet afbenyttet dertil. Da dette kar havde en altfor stor lighed med andre til profant brug anvendte, ønskedes et kar som ved sin form og dekoration allerede viste sin bestemmelse; dette anbefaledes (note 14).⁴² Ifølge D. Ellger, i Kunstdenkm. Kr. Flensburg, Übersicht p. 44.⁴³ I kirkebogen under 1. Søndag efter Helligtrekonger er opført Sivert Povelens begravelse. »Han gav til Hjælp til Prædikestolen 100 Dir...« (jfr. Raben p. 85).⁴⁴ DK. Maribo II, 1593; jfr. Chr. Axel Jensen: Danske Snedkere og Billedsnidere, 1911, p. 97 ff.⁴⁵ Foruden det nævnte tilføjedes tre krumknægte, fire masker på postamentfremspringene samt tilsætning på bøjler og draperibaggrund.⁴⁶ 1840 udtaltes (note 14): »Prædikestolen i Nordborg har aldrig endnu været malet, men ... trænger høiligen til at blive fornyet«. Den partielle staffing betragtedes åbenbart ikke som en bemaling.⁴⁷ SJyAarb. 1942, p. 191.⁴⁸ På den nye korbænk mod syd er på gavlstykket malet: »Sognepræster ved Tontoft Kirke efter Reformationen«. ⁴⁹ Raben p. 82. ⁵⁰ Forsøg til en Indenlands Reise. Forfattet i Aaret 1763 af Mag. Johan Arndt Dyssel, 1774, p. 82. ⁵¹ Fyns bispearkiv: 1786—1807. Als nr. hrd.s breve. ⁵² Jfr. Raben p. 88. ⁵³ Raben p. 89 f. ⁵⁴ Raben p. 90 f. ⁵⁵ LA. Åbenrå. Svenstrup præstearkiv: Ba. 1811—69. Embedsbog. ⁵⁶ VII, 1781, p. 440. ⁵⁷ Raben p. 83. ⁵⁸ Muligvis identisk med den i rgs. for 1708 (note 12) omtalte amtsforvalterens adelige begravelse, hvortil indkøbtes 100 mursten. ⁵⁹ Raben p. 100, jfr. SJyAarb. 1942, p. 181 f. ⁶⁰ Indskriften suppleret efter: 100 Aars Dødsfald (1791—1890) samlede og udgivne af V. Richter, I, 1901, p. 352. ⁶¹ Raben, i Fra Als og Sundeved, XXV. hefte, Sønderborg 1948, p. 32 ff. ⁶² Krigergrave p. 68 og 36. ⁶³ Samme p. 138 f. ⁶⁴ Skitsen hertil udført af monumentmager Jochimsen, Flensburg (Protokol f. Kirkeforstanderskabet 1895 ff.). ⁶⁵ En rundbuefrise over konsoller, malet i sort, rødbrunt og okker, på tyndt hvidtelag over den romanske puds, er 1960 iagttaget øverst på skibets nordvæg.